Ashar kashish M. Kashish

નામ :- આશર કશિશ મનોજભાઈ

રોલ નંબર :- 248 સેમેસ્ટર :- 1

વિષય :- મનોવિજ્ઞાન પેપર કોડ :- MJ-EPS-101

PRN NO :- COC2025248 પેપરનું નામ :- Inclusive Education and Psychological strategies

સહિ :- Kashish Ashar

પ્રશ્ન :- શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ તરીકે મુલાકાત અને પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિને સવિસ્તાર વર્ણવો.

Ashar kashish m. kashish

* શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ તરીકે મુલાકાત અને પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિને સવિસ્તાર વર્ણવો.

* મુલાકાત પદ્ધતિ :

મુલાકાત એક અભ્યાસ પદ્ધતિ પણ છે અને એક અભ્યાસ સાધન પણ છે, જેની મદદથી મહત્વપૂર્ણ માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવે છે. મુલાકાતને અંગ્રેજીમાં 'Interview', કહેવામાં આવે છે. અંગ્રેજી શબ્દ 'Interview' બે શબ્દોના બનેલો છે એટલે કે, Inter - view = Interview. અંગ્રેજી શબ્દ Inter નો અર્થ છે અંદર અને view નો અર્થ છે - જોવું. આમ અંદર જોવાની પ્રક્રિયા એ જ મુલાકાત છે. અહીં જે વ્યક્તિનો અભ્યાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે તેઓની આંતરિક બાબતોમાં ડોકિયું કરવામાં આવે છે. મુલાકાત એક એવી પદ્ધતિ છે જેના દ્વારા આપણે અભ્યાસ એકમો (સદસ્યો)ના એવા અનુભવો અને વિચારો વગેરે વિષે માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ જેના વિષે આપણને પ્રત્યક્ષ રીતે કંઈ પણ દેખાતું નથી.

મુલાકાતની અગત્યતા વિષે ઓલપોર્ટ (1954) નું કહેવું છે કે, " જો આપણે એ જાણવા માંગીએ છીએ કે લોકો કઈ રીતે અનુભવે છે, શું અનુભવે છે. શું યાદ રાખ્યું છે તેના આવેગ અને લાગણીઓ કયા પ્રકારની છે. તેઓના કાર્ય કરવાનું કારણ શું છે. તો તેઓને જ આપણે કેમ પૂછી ન લઈએ?

Ashar Kashish M. Kashish

☆ મુલાકાતની વ્યાખ્યાઓ :

" મુલાકાત એટલે સામ-સામે અથવા મોઢા-મોઢ કરવામાં આવેલ વાતચીતને મુલાકાત કહેવામાં આવે છે."

" મુલાકાત આમને-સામને કરવામાં આવેલ પરસ્પર વાતાલાપ છે જેમાં એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિ પાસેથી અમુક માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે."

— ડેન્જીન

☆ મુલાકાત પદ્ધતિની વ્યાખ્યા ઉપરથી અમુક લાક્ષણિકતા :

→ મુલાકાત પદ્ધતિ માહિતી એકત્રિત કરવા માટેની એક પદ્ધતિ છે

→ સામાન્ય રીતે મુલાકાત આમને-સામનેની પરિસ્થિતિ છે.

→ મુલાકાતમાં મુલાકાતકર્તા દ્વારા માહિતીની નોંધ કરવામાં આવે છે.

☆ મુલાકાત પદ્ધતિના સોપાનો :

1. મુલાકાતનો ધ્યેય નક્કી કરવો
2. મુલાકાતની યોજના બનાવવી
3. મુલાકાતનું સંચાલન
4. મુલાકાતમાં રેકોર્ડિંગ
5. માહિતીનું વિશ્લેષણ
6. અહેવાલ તૈયાર કરવો

★ મુલાકાત પદ્ધતિના પ્રકારો :

- સામાન્ય રીતે મુલાકાત પદ્ધતિના અનેક પ્રકાર પડે છે.

૧. અસંરચિત મુલાકાત

" અસંરચિત મુલાકાત એવી મુલાકાત છે જેમાં મુલાકાત સંરચના અગાઉથી નક્કી નથી હોતી અને મુલાકાતકર્તાને પોતાની સંશોધન સમસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે."

આ પ્રકારની મુલાકાત અનેક નામ છે, જેમ કે, અનિયંત્રિત મુલાકાત, અનિર્દેશિત મુલાકાત, અપ્રમાણિત મુલાકાત તથા અમાર્ગદર્શક મુલાકાત.

૨. સંરચિત મુલાકાત

" સંરચિત મુલાકાત એવી મુલાકાત છે જેમાં મુલાકાતની સંરચના પૂર્વનિર્ધારિત હોય છે અને મુલાકાતકર્તાને સંશોધન સમસ્યાને લગતા નિશ્ચિત કે ચોક્કસ પ્રશ્નો સિવાય અન્ય પ્રશ્નો પૂછવાની સ્વતંત્રતા નથી હોતી."

આ પ્રકારની મુલાકાતના અનેક નામ છે જેમ કે - નિયંત્રિત મુલાકાત, નિર્દેશિત મુલાકાત પ્રમાણિત મુલાકાત તથા માર્ગદર્શક મુલાકાત.

3. કેન્દ્રિત મુલાકાત અથવા અર્ધ-સંરચિત મુલાકાત

આ પ્રકારની મુલાકાત સંરચિત અને અસંરચિત મુલાકાત બન્નેનું મિશ્રણ સ્વરૂપ જોવા મળે છે. આ પ્રકારની મુલાકાતનું એક અન્ય અગત્યનું લક્ષણ એ છે કે તેના દ્વારા અભ્યાસ કરવામાં આવતી સંશોધન સમસ્યા કોઈ ધારના કે પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત હોય છે અને સંપૂર્ણ મુલાકાત આ ધારના કે પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત હોય છે અને સંપૂર્ણ મુલાકાત આ ધારના કે પરિસ્થિતિ પર જ કેન્દ્રિત હોય છે. આ માટે તેને કેન્દ્રિત મુલાકાત કહે છે.

નિષ્કર્ષ :-

મુલાકાત પદ્ધતિના દરેક પ્રકારની પોતાની અલગ ઉપયોગિતા છે. સંશોધન માટે સંરચિત મુલાકાત, કાઉન્સેલિંગ માટે અસંરચિત મુલાકાત, અને શૈક્ષણિક અભ્યાસ માટે અર્ધ-સંરચિત મુલાકાત સૌથી વધુ ઉપયોગી સાબિત થાય છે. શિક્ષકે પરિસ્થિતિ, હેતુ અને વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાત અનુસાર યોગ્ય પ્રકાર પસંદ કરવો ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે.

* પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ

પ્રશ્નાવલી વાતૈનિક સંશોધનોમાં માહિતી એકત્ર કરવાનું અને સંશોધન સમસ્યાનું અધ્યયન કરવાનું ઘણું પ્રચલિત અને લોકપ્રિય સાધન છે. પ્રશ્નાવલી એક એવા પ્રશ્નોની હારમાળા હોય છે જેમાં સંશોધન સમસ્યા સાથે સંબંધિત કેટલાક પ્રશ્નો આપવામાં આવ્યા હોય છે જેને ધ્યાનપૂર્વ વાંચીને ઉત્તરદાતા તેના ઉત્તર પોતાના અનુભવના આધારે આપે છે અને ત્યારબાદ તે છપાવી દેવામાં આવે છે જેને પ્રશ્નાવલી ભૂમિકા કરવામાં આવે છે. પ્રશ્નાવલીની વ્યાખ્યાઓ :-

વ્યાખ્યાઓ :-

" સામાન્ય રીતે પ્રશ્નાવલી એક એવું સાધન છે જેમાં એક ફોર્મની મદદથી ઉત્તર આપવામાં આવે છે તથા જેને ઉત્તરદાતા સ્વયં ભરે છે."

- ગુડે તથા હાટ

" મોટા ભાગે એવા કોઈપણ સાધન માટે 'પ્રશ્નાવલી' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે જેમાં એવી પ્રશ્નો કે વિગતો હોય છે જેનો ઉત્તર વ્યક્તિ પોતે આપે છે."

- એફ. એન. કરલિંગર

Ashur kushish M. Kushish

• **પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિની વ્યાખ્યાઓ ઉપરથી અમુક લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છે :-**

1. પ્રશ્નાવલીમાં પ્રશ્નોની કડી અથવા હારમાળા હોય છે એટલે કે જ્યારે સંશોધન સમસ્યાના પરિમાણોનું માપન કરવા માટે તે પરિમાણ સાથે સંબંધિત કેટલાય પ્રશ્નો એક સાથે તૈયાર કરવામાં આવે છે તે આ પ્રશ્નોની હારમાળાને પ્રશ્નાવલી કહેવામાં આવે છે.

2. પ્રશ્નાવલીને એક ફોર્મના રૂપમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે જેમાં પ્રશ્ન, તેના ઉત્તર માટેના વિકલ્પો અને ઉત્તર માટે જગ્યા, ઉત્તરદાતાનું નામ, સરનામું, વ્યવસાય વગેરે લખવા માટે પણ પર્યાપ્ત જગ્યા હોય છે.

3. પ્રશ્નાવલીની એક વિશેષતા એ પણ છે કે તેને ઉત્તરદાતા પોતે જ વાંચે છે તથા પુસ્તિકા છાપવામાં આવેલ પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ પોતે જ આપે છે. એટલા માટે પ્રશ્નાવલીને સ્વ-રીપોર્ટ માપન પણ કહેવામાં આવે છે.

→ પ્રશ્નાવલીના પ્રકારો અલગ-અલગ વિદ્વાનોને અલગ-અલગ દર્શાવ્યા છે જેમ કે ગુડબાગ અનુસાર પ્રશ્નાવલી બે પ્રકારની હોય છે 1. માહિતી સંબંધી પ્રશ્નાવલી (2) મનોવલણ સંબંધી પ્રશ્નાવલી,

→ જ્યારે ડી.વી. ચૌબે (1996) પ્રશ્નાવલીના ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલ વિગતો કે પ્રશ્નોને આધારે પ્રશ્નાવલીના બે પ્રકાર દર્શાવ્યા છે :- (1) બંધ પ્રશ્નોવાળી

Axhar kushik M. kushik

પ્રશ્નાવલી (૨) ખુલ્લા પ્રશ્નોવાળી પ્રશ્નાવલી.

→ પી. વી. યંગે જ પ્રશ્નાવલીની રચના આધારે પ્રશ્નાવલીના અન્ય બે પ્રકાર બતાવ્યા :-

(1) સંરચિત પ્રશ્નાવલી
(૨) અસંરચિત પ્રશ્નાવલી

→ કર્લિંગરે (1978) એ પ્રશ્નાવલીના બે પ્રકારો દર્શાવ્યા છે :-

(1) મર્યાદિત કે સીમિત વિગતવાળી પ્રશ્નાવલી
(૨) વિસ્તૃત વિગતવાળી પ્રશ્નાવલી

* પ્રશ્નાવલીના પ્રકારો :-

કર્લિંગર (૧૯૭૮)

1) નિશ્ચિત અથવા સીમિત વિગતોવાળી પ્રશ્નાવલી

પ્રશ્નાવલીને બંધ પ્રશ્નાવલી પણ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નાવલીની વિગતો કે પ્રશ્નોનું સ્વરૂપ એવું હોય છે કે જેના ઉત્તર સીમાબદ્ધ અથવા નિયંત્રિત હોય છે.

2) વિસ્તૃત વિગતવાળી પ્રશ્નાવલી

આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીને ખુલ્લી પ્રશ્નાવલી પણ કહે છે. આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં ઉત્તરદાતા આપવામાં આવેલ પ્રશ્નોનો જવાબ પોતાના શબ્દોમાં આપે છે. આ પ્રકારના પ્રશ્નોના ઉત્તર તે એક પંક્તિમાં કે એકથી અધિક પંક્તિઓમાં આપી શકે.

પી.પી. પંડ્યા 3) સંરચિત પ્રશ્નાવલી

સંરચિત પ્રશ્નાવલી એક એવું સાધન છે જેમાં નિશ્ચિત, મૂર્ત અને પૂર્વ નિર્ધારિત પ્રશ્નો હોય છે. પ્રશ્નાવલીના પ્રશ્નો પહેલેથી તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

4) અસંરચિત પ્રશ્નાવલી

અસંરચિત પ્રશ્નાવલી - મુલાકાત માર્ગદર્શિકાની સમાન હોય છે. આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીમાં પ્રશ્નોનું નિર્માણ પહેલેથી નથી કરવામાં આવતું. તેમાં માત્ર વિષય જ લખેલા હોય છે જેના આધારે માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવે છે.

5) ચિત્રમય પ્રશ્નાવલી

સામાન્યરીતે પ્રશ્નાવલીનો ઉપયોગ માત્ર શિક્ષિત સમૂહ માટે કરવામાં આવે છે, પરંતુ જો કોઈ સમૂહ ઓછો શિક્ષિત છે અને વળી અહીં તેઓની સાથે કોઈ કારણોસર પ્રત્યક્ષ સંપર્ક સ્થાપિત કરવો મુશ્કેલ છે ત્યારે આવી પરિસ્થિતિમાં ચિત્રમય પ્રશ્નાવલી દ્વારા માહિતી એકઠી કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

6) મિશ્રિત પ્રશ્નાવલી

જેમાં કોઈ એક પ્રકારના પ્રશ્નો ન હોતા અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો હોય છે. આવી પ્રશ્નાવલીમાં બંધ પ્રશ્નો, ચિત્રમય પ્રશ્નો, સંરચિત પ્રશ્નો, અસંરચિત પ્રશ્નો વગેરેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના પ્રશ્નો હોય છે.

Ashar kushish M. kushish

→ લાભ

→ નિષ્પક્ષ અભ્યાસ
પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિમાં સંશોધકનો પૂર્વગ્રહ ઓછો રહે છે. જવાબદાર વ્યક્તિ પોતાના સમજ મુજબ ઉત્તર આપે છે. એટલે અભ્યાસ નિષ્પક્ષ અને વિશ્વસનીય બને છે.

→ વસ્તુનિષ્ઠ અભ્યાસ
→ વિશાળ સમુદાયના અભ્યાસમાં ઉપયોગી
→ ઝડપી અભ્યાસ
→ ઓછો ખર્ચ

→ મર્યાદાઓ

→ શિક્ષિત લોકો સુધી મર્યાદિત
→ અધૂરી માહિતી
→ પ્રતિસાદની સમસ્યા
→ અસ્પષ્ટ જવાબ
→ ઊંડા અભ્યાસમાં મુશ્કેલી
→ પ્રશ્નો બનાવવામાં મુશ્કેલી

નિષ્કર્ષ :- આમ, પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ સંશોધનમાં માહિતી એકત્રિત કરવાની એક સરળ, વ્યવસ્થિત અને અસરકારક પદ્ધતિ છે. યોગ્ય આયોજન અને સાવધાની સાથે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ સામાજિક અને માનસિક સંશોધન માટે અતિ મહત્વપૂર્ણ સાધન બની શકે છે.